

telmezés következtében az evangélikusok az ortodoxokhoz hasonlóan „a szeretetben elsőként” ismerhetik el Róma püspökét, ám önmagukat az egyetlen egyetemes egyház teljes értékű (tag)-egyházaként foghatják fel. Mindez az egyház-kép tekintetében a látható egyházszervezet régen várt előnyeivel járma, amely az Eucharisziában és az apostoli folytonosságban ölt testet. Ennek érdekében a püspöki tiszt megkívánná a lelkészek ordinációjától különböző felszentelést (szentségi jellegről nem esik szó), és hogy ez megvalósulhasson, új zsinati rendet kellene alkotni, amely biztosítaná Róma püspökének „legáltalbb tisztületbeli” „elnökségét”.

Róma püspökének péteri hivatala címmel Kasper bíboros röviden érinti a katolikus értelmezés ismert bibliai helyeit, és „megfontolandónak” látja a wilckensi bibliai érvelést, mely „jelentős utalás” lehet a további ökumenikus párbeszédben. Utal a II. János Pál pápa és utódai által sürgetett párbeszéd fontosságára, és kiemeli Ferenc pápa gondolatait a pápaság szükséges megtéréséről. Történelmi mérlegre teszi a Róma-központúságot, és hosszú idő alatt lehetségesnek látja „az egyház új, harmadik évezredbeli formájának kialakulását”. A pápai primátus a globalizálódó világ szétszakadó társadalmában egyre fontosabb szerepet tölthet be véleménye szerint, de a „primátusi teljhatalom” „mennyeségi visszazorítására” szükség van a helyi egyházak törvényes felelősségének növelése érdekében. A bíboros egyetért Wilckens püspökkel abban, hogy a primátus elfogadásával járó újabb korszakról látatlanban nem lehet sokat mondani. Az egység újabb útjának kialakulása hosszú időt vesz igénybe, és a keresztényeknek mindenekelőtt a szentlélek bölcs vezetésére kell bízniuk magukat ezen az úton.

Mint mondtuk, a kétszerzős kötet egyik alapgondolata a gyakorlati kereszténység jelentőségének hangsúlyozása, a Jézus-követő életforma egyéni és közösségi komolysága és várható hatásai. Wilckens bibliaértelmezési javaslata sem kerülheti el a gyakorlati megvalósítás mérlegét. Ahogy a katolikus egyház műhelyeiben a mai napig folyik a II. Vatikáni zsinat dokumentumokban megfogalmazódó szándékának értelmezése, és ahogy az evangélikus egyház tagjait naponta a Biblia pontosabb megértésére segíthetik a hitvallási iratok, úgy a wilckensi és hozzá hasonló újabb, egységesebb szolgáló bibliaértelmezés élettere is a hívők különféle gyülekezete. Elsősorban ezekben kell felfedezni és megalapozni a „lelki ökumenizmust”, amely a további közös gondolatok és cselekvés megtartó közegévé válhat. (Ford. Kerényi Dénes; *Vigilia Kiadó*, Budapest, 2017)

BÉRES TAMÁS

TEOLÓGIA ÉS TÖRTÉNETTUDOMÁNY Antológia az egyháztörténet-írás elméleti kérdéseiről

Amióta a katolikus teológiai oktatásban külön tantárggyá vált az egyháztörténet (nagyjából a 18. század közepe óta), e stúdium legfőbb célját abban látták, hogy történelmi keretet adjon a többi teológiai tárgynak. Az egyháztörténet-írás professzionális művelői azonban nem elégedtek meg ezzel, hanem arra törekedtek, hogy szakterületüket elhelyezzék a „tudomány térképén”, azaz teoretikusan is megalapozzák az egyháztörténeti kutatást. A szakmai disputa során két fő kérdés kristályosodott ki: az egyik, hogy mi köze van a teológiai diszciplínaként felfogott egyháztörténetnek a történettudományhoz, tekintettel annak szekuláris jellegére és saját módszertanára, a másik pedig, hogy hol van a helye az egyháztörténetnek a hittudomány rendszerén belül, ha a történettudomány módszereit követi? Ezekhez később egy harmadik kérdés is kapcsolódott: hogyan viszonyul az egyház saját történelméhez, másként fogalmazva, mit ad hozzá a történeti reflexió az egyház önértelmezéséhez? Mivel ez a problémakör magyar nyelven eddig kevésbé volt tanulmányozható, mindenképpen hiánypótló a pécsi egyháztörténeti kutatócsoport vállalkozása, mely egy kötetbe gyűjti össze német és francia szerzők témába vágó „mesterszövegeit”.

A szerkesztők részéről szerencsés választás a kötetet Hubert Jedin egyik, 1954-ben publikált tanulmányával indítani. Nemcsak a német professzor jelentős tudományos tevékenysége miatt (elég csak a nevével fémjelzett egyháztörténeti kézikönyv-sorozatra utalni), vagy azért, mert a Trentói zsinattal kapcsolatos kutatásai a pozitivistá történetírás mércéjével mérve is megállják a helyüket, hanem azért is, mert a tanulmány röviden összefoglalja a „szekuláris” történettudomány újkori emancipálódásának útját, és az egyháztörténet-írás ebből fakadó nehézségeit. Jedin historiográfiai áttekintésében rámutat, hogy a történetírás eltávolodása az üdvtörténettől, mely másfél évezreden át („Euszebiosztól Bossuet-ig”) irányadó volt a keresztény kultúrkörben, nem a felvilágosodással vette kezdetét, hanem az egyháztörténet specializálódásával a 17. században, amikor éppen egyházi közegben „az üdvtörténeti szemlélet háttérbe szorult a történelmi tények, az egyházi múlt konkrétumainak feltárásához képest”. Mégis lehetséges a forrás- és ténykutatás egyesítése az üdvtörténeti hagyománnyal, állítja Jedin a 19. századi tübingeni teológus, Möhler nyomán,

azaz az egyház történetének szaktudományos vizsgálata összhangba hozható a teológiai háttérű interpretációval, ami számára kettős elkötelezettséget jelent: a módszert tekintve a történettudományt kell követni, a kutatás tárgyának, vagyis az egyháznak korrekt meghatározásához viszont a teológiát.

Eppen ez a kettősség, vagy köztes helyzet volt az, amely vitatottá vált az 1970-es évek elején, amikor a II. Vatikáni zsinat hatására az összes teológiai szakterületet újrapozícionálták az alapokig hatolva. A kötetben ezt a kritikai szemléletet tükrözi a német Norbert Brox, a francia Émile Poulat és a svájci Victor Conzemius reflexiója. Brox, miközben új jelenségként konstatálja, hogy az egyház történetére vonatkozó kérdésfeltevésnek nem csupán „semleges információs értéket” tulajdonítanak, hanem teológiai jelentőséget is, problematikusnak látja, ha az egyháztörténeti kutatás tárgyából vezetik le a teológiai jelleget (például „Istennek a történelemben az egyházon keresztül végzett cselekvése”), és felszólít a dogmatikai a priori-k által befolyásolt naiv történelemkép hátrahagyására. Poulat szerint az egyháztörténetet nem szabad teológiai diszciplínának nevezni, vagy akár a teológiára bízni tárgyának meghatározását, mert a történeti vizsgálódás nem a vallási természetű bizonyosság típusába tartozik. Álláspontja az, hogy „a történész nem akkor szolgálja legjobban egyházát, ha az egyház embere, hanem ha a tudomány szigorú embere”, ám hozzáteszi, hogy ez nem is olyan egyszerű; majd emellett teszi le a voksát, hogy egymással részben fedésbe hozható területük ellenére a történettudomány és a teológia nem találhat egymásra. Conzemius szemében az egyháztörténetnek csak az empirikus tényekkel van dolga, s figyelmének történetileg megvalósult egyházra kell irányulnia, továbbá „nem a helyes teológián, hanem a helyes történeti módszeren múlik egy történeti munka értéke, és ugyanez vonatkozik az egyháztörténeti munkákra is”. Mindazonáltal nem csupán kritika érhető tetten ezekben a tanulmányokban, hanem új perspektívák, kutatási lehetőségek keresése is. Brox emellett érvel, hogy a hittartalom spekulatív-szisztematikusan tárgyalásával egyenrangúvá kell tenni a „történeti teológiát”, mivel „a teológiai diszciplínának, azaz a hitre és az egyházra vonatkozó valamennyi, tudományos formában kidolgozott reflexiónak nem lényegtelen mértékben történetileg kell eljárnia”. Poulat az egyház önértelmezésében szánna nagyobb szerepet az egyháztörténetnek, és üdvözli „az egyháznak a történészek felhívására bekövetkező önfelülvizsgálatát”. Conzemius pedig az intézmény- és teológiatörténetre redukált felekezeti egyház-

történet helyett hasznosabbnak tartaná az átfogóbb szemléletű kereszténység-történeti interpretációt (ami az újabb nagy kézikönyvsorozatokban, mint amilyen a francia *Histoire du christianisme* vagy az angol *The Cambridge History of Christianity*, meg is valósult).

Hubert Jedinnek a kötetbe felvett másik írása ezekre a kritikákra és javaslatokra reagál. A történetkritikai módszer alkalmazása, mondja, nem áll ellentétben azzal, hogy az egyháztörténet, amennyiben „a hitben horgonyozza le tárgyát, teológiai diszciplína”. Ebből következőleg egyet ért azzal, hogy a helyes történeti módszeren múlik az egyháztörténeti munka értéke, ám ezt csak a tények kutatására nézve tartja érvényesnek, mert „amint a kutatás bemutatásba vált át, megnő az értelmezés és értékelés súlya”, ami ebben az esetben az egyházi tanítás szempontjainak figyelembevételét jelenti. Szép hasonlata szerint „a történeti módszer a folyam partjáig vezet el bennünket, alámerülni csak a hit által tudunk”. Ebben az egyik utolsó publikációjában egyúttal védelmébe veszi az általa szerkesztett egyháztörténeti kézikönyvsorozat (*Handbuch der Kirchengeschichte*) felekezeti jellegét és intézménytörténeti struktúráját, szemben azokkal a hangokkal, melyek az ökumenikus együttműködést és az Isten népe-teológia hangsúlyosabb érvényesítését kérték számon (utóbbival kapcsolatban arra hivatkozik, hogy források híján ez bizonyos korszakok esetében szinte lehetetlen). Szintén az egyháztörténet teológiai megalapozását tűzi ki célul Erwin Iserloh, Jedin tanítványa és a katolikus reformációkutatás jelentős alakja. Bár az egyháztörténész munkáját elhatárolja a történelemteológiától (miközben számos, ilyen jellegű előzetes megfontolást tesz), és hasznosnak mondja az egyháztörténelmi események „semleges”, nem teológiai megközelítését is, mégiscsak azt tartja irányadónak, hogy „az egyháztörténelem csak akkor lehet teológia, ha nézőpontja is teológiai jellegű, más szóval az egyháztörténelem a hit szemével, a *credo ecclesiam* jegyében kell szemlélnie az egyház történelmi folyamatait”. A jezsuita Klaus Schatz, tanulmányát immár az elhunyt Jedin professzor emlékének ajánlva, egyrészt összegzését és értékelését adja az egyháztörténet teológiai jellegéről zajló vitának, majd maga is állást foglal a kérdésben. Javaslatára az egyház teológiai diszciplínák közé sorolt egyháztörténetet úgy kell felfogni, mint az egyház történelmi kibontakozásának teológiáját, összefüggésbe hozva a szaktudományos kutatást az ekkleziológiaiával. Ennek jegyében az egyháztörténetnek fel kell tárnia, hogy „a történelmi változások során az egyház mennyiben őrizte meg, illetve fordította át egy új szituációba tu-

lajdonképpeni lényegét”, s ezt a munkát az egyházi élet egészére nézve kell elvégeznie.

Ez a szempont már átvezet annak a kérdésnek a tanulmányozásához, hogy az egyháztörténet mit nyújthat a teológia egésze számára, miben is áll a „történeti teológia”. Ehhez a témához olyan neves szisztematikus teológus hozzászólókat találunk a kötetben, mint a katolikus Yves Congar és Walter Kasper, illetve az evangélikus Wolfhart Pannenberg. Congar, a francia nouvelle théologie és a II Vatikáni zsinat mérvadó teológusa idézi a zsinat rendelkezését, mely szerint a dogmatikában is történeti geneziséük alapján kell belebocsátkozni a kérdések tárgyalásába (*Optatam totius* 16.). Ezáltal világosabbá válik az egyházi tanítóhivatal megnyilatkozásainak történeti meghatározottsága, továbbá a történeti perspektíva megóvhat attól, hogy „azt tartsuk a hagyománynak, ami csak a minap jött létre, vagy az idők során többször is átalakult” (Congar ezzel kapcsolatban „egészséges relativizmust” említ). Pannenberg, miután röviden áttekinti az egyháztörténet helykeresését a protestáns teológiai rendszerben, e diszciplína jelentőségét abban látja, hogy kapcsolatot teremt a kereseténység kialakulása és konkrét jelene között, továbbá olyan vallás történetével foglalkozik, mely „a történelemben cselekvő Istenbe vetett hiten alapul”. Walter Kasper bíboros, a zsinat utáni teológia jelentős képviselője a katolikus dogmatika szempontjából érvel a történeti szemlélet hasznossága mellett. Míg a dogmatika „az egyház élő hagyományának tekintélyét... és érvényességét állítja előtérbe” — írja —, az egyháztörténet „inkább e megélt hagyománynak az eredeti hagyománytól való... távolságát hangsúlyozza”. Ez azonban a zsinat utáni dogmatikában nem feszültséget kelt, épp ellenkezőleg, a dogmatika „ma már nem a priori deduktív tudományként fogja fel magát, hanem történeti eljárást alkalmazó hermeneutikai tudományként”, sőt Kasper szerint a modern történetkritikai egyháztörténet valamennyi teológiai diszciplínát nagymértékben gazdagítja.

A német egyháztörténész, Hubert Wolf kötet záró reflexiójának megjelenési éve (2002) azt mutatja, hogy a tanulmányokon végighúzódo alapvető kérdések, úgy is mondhatnánk, az egyháztörténészek identitáskérdései nem zárhatóak le, egy újabb generáció meghatározó tagja az elődök nyomdokain haladva újra nekifut a válaszok keresésének. Wolf először áttekintést ad a katolikus egyháztörténet-írás 20. századi helyzetéről, kezdve onnan, hogy az I. Vatikáni zsinat

és az antimodernista kampány hatására a szakterület „marginalizálta önmagát, illetve felszámolta saját teológiai jelentőségét”, mivel csak a történelmi adatok szolgáltatása maradt a feladata az egyház tanainak és önértelmezésének megerősítése végett. Bár az újabb egyháztörténet-írás megerősítette pozícióit úgy a történettudomány, mint a teológia keretén belül, a „kettős otthontalanság” érzése máig megmaradt. Wolf véleménye szerint a teológiának el kell fogadnia, hogy az egyháztörténész csakis történettudományi módszereket használhat („Nem kötelességünk-e, hogy pontosan és szabatosan vonjuk kérdőre a történelmet? Hogyan vizsgálódhatnánk pontosabban, mint sajátosan történettudományi módszerekkel?” — kérdezi). Másfelől az értelmezés szintjén bátran megmutatkozhat az előzetes teológiai szemléletmód, s ez szerinte az általános történettudományon belül folyó mai tudományelméleti reflexiók alapján is védhető álláspont. A kettős kompatibilitás lehetőségének alátámasztására Reinhard Kosellecket idézi, aki szerint „soha nem vezethető le pusztán a forrásokból, ami történelem részévé tesz valamely konkrét történetet”; vagyis nemcsak lehetséges, hanem szükséges is az elméletalkotás a forrás-elemzés mellett.

Bizonyára lehetett volna még tanulmányokat válogatni neves egyháztörténészekről, teológusokról (mint amilyen a protestáns megközelítések közül Gerhard Ebeling „Az egyháztörténet, mint a Szentírás értelmezésének története” című írása, bár ez magyarul már megjelent), de a szerkesztők jó érzékkel választották ki azokat a szövegeket, amelyek az elmúlt évtizedek egyháztörténet-írásának szemléletbeli változásait és az elméleti kérdésfelvetések csomópontjait illusztrálják, ráadásul egymásra is reflektálnak. Éppen az intertextualitás adja a fordítói munka egyik kihívását, hiszen a terminológia terén tekintettel kellett lenni a különböző szerzőktől származó szövegek egymással való összefüggésére. Mindenesetre a tudományelméleti problémák iránt érdeklődő olvasót ennél a kötetnél nagyban segíti a szabatos és gördülékeny fordítás, továbbá a szerzők pályafutásának rövid bemutatása a kötet végén. (Szerk. Bánkuti Gábor, Csibi Norbert, Gózsyt Zoltán, Varga Szabolcs és Vértesi Lázár. Ford. Görföl Balázs és Görföl Tibor. *Seria nova historiae dioecesis Quinqueecclesiensis I. Történészceh Egyesület, Pécs, 2018*)

GÁRDONYI MÁTÉ